УДК 343.61

О.С. Сотула,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант ДВНЗ «Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова»

УМИСНЕ ВБИВСТВО В СИСТЕМІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДСТВА: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню умисного вбивства в системі злочинів проти людства. Здійснено огляд сучасних проблем визначення ознак цього кримінально-правового інституту. Робиться висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальне право, порівняльно-правове дослідження, злочини проти людства, умисне вбивство.

Постановка проблеми. З міжнародно-правової точки зору вбивство може відноситися до різних видів злочинної діяльності, таких як геноцид, злочин під час війни, злочин проти осіб, які користуються міжнародним захистом. Крім того, міжнародні договори використовують різні формулювання щодо даного діяння: «віроломне вбивство», «зрадницьке вбивство», «вбивство в будь-якій формі» [1, с. 338].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Компаративістське кримінально-правове вивчення злочинів проти життя в Україні не стало предметом спеціального дослідження. Різні аспекти зазначеної проблематики досліджувались вітчизняними фахівцями, зокрема М.І. Бажановим, А.В. Байловим, Ю.В. Бауліним, В.К. Грищуком, М.І. Мельником, В.О. Навроцьким, Л.А. Остапенко, О.Л. Старко, В.В. Сташисом, В.Я. Тацієм та іншими. Але, відсутні комплексні порівняльно-правові дослідження кримінальної відповідальності за такі злочини, що вказує на необхідність детального дослідження зазначеної проблеми.

Мета статті (постановка завдання). Завданням даної публікації є подальша теоретична розробка теми відповідальності за злочини проти життя з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової компаративістики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним об'рунтуванням отриманих наукових результатів. У рамках міжнародно-правового поняття злочинів проти людства можна виділити два склади, що передбачають встановлення відповідальності за вбивство: вбивство як спосіб вчинення геноциду (ст. 442 КК України, ст. 103 Кримінального кодексу Азербайджану, ст. 127 Кримінального кодексу Білорусі, ст. 416 Кримінального кодексу Болгарії, ст. 393 Кримінального кодексу Вірменії, ст. 611 Кримінального

кодексу Естонії, ст. 160 Кримінального кодексу Казахстану, ст. 99 Кримінального кодексу Литви, ст. 135 Кримінального кодексу Молдови, ч. 2 ст. 357 Кримінального кодексу Російської Федерації, ст. 398 Кримінального кодексу Таджикистану, ст. 153 Кримінального кодексу Узбекистану, ст. 211-1 Кримінального кодексу Франції, § 220а Кримінального кодексу ФРН, ст. 264 Кримінального кодексу Швейцарії) та вбивство при порушенні законів і звичаїв війни (ч. 2 ст. 438 КК України, ст. 135 Кримінального кодексу Білорусі, ст.ст. 410-412 Кримінального кодексу Болгарії, ч. 1 ст. 159 Кримінального кодексу Казахстану, ч. 1 ст. 143 Кримінального кодексу Молдови, ст. 152 Кримінального кодексу Узбекистану).

Відмежування між загальною нормою вбивства та його варіантом у розумінні злочину проти людства розглянемо на прикладі геноциду. Геноцид визначається ст. 442 КК України як «діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу». Така дефініція майже дослівно відтворює міжнародне визначення геноциду [2], однак у Конвенції йдеться про серйозні тілесні ушкодження, а у Кримінальному кодексі України — лише про тяжкі, що дещо звужує сферу застосування норми. Також у національному кримінальному законодавстві дається більш конкретне та вузьке визначення підбурювання до геноциду, а саме: публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів із закликанням до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Законодавці деяких країн романо-германської правової сім'ї, які встановили в національному законодавстві відповідальність за геноцид, обрали шлях розширеного, порівняно з Конвенцією, його тлумачення. Так, згідно зі ст. 71 Кримінального кодексу Латвії, геноцид утворюють умисні дії, спрямовані на повне чи часткове знищення не лише перерахованих у статті II Конвенції груп, а і соціальних груп і груп людей певних спільних переконань [3, с. 113-114].

Кримінальний кодекс Польщі не містить терміна «геноцид», але у ст. 118 передбачено кримінальну відповідальність за дії, які спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової, політичної, релігійної групи або групи з певним світоглядом, вчинення вбивства або спричинення тяжкої шкоди здоров'ю особі, яка належить до такої групи, та дії, внаслідок яких створюється для осіб, які належать до такої національної групи, умов життя, які загрожують їй біологічним знищенням, застосування засобів, які можуть обмежувати народжуваність в межах групи, або примусове відбирання дітей у осіб, які належать до неї, а також за готування до зазначених раніше дій [4, с. 109].

На думку вчених, віднесення до безпосереднього об'єкта геноциду груп людей певних спільних переконань або груп з певним світоглядом, як зробив польський законодавець, не виправдано. Адже переконання людини та її світогляд — поняття дуже абстрактні, і на момент вчинення злочину їх досить важко встановити [5, с. 137].

У статті 211-1 Кримінального кодексу Франції проголошується, що геноцидом є дії, які здійснюються з метою виконання узгодженого плану, направленого на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи, або групи, визначеної на основі будь-якого іншого критерію, по вчиненню або примушуванню до вчинення щодо даної групи одного з наступних діянь: умисне посягання на життя, тяжке посягання на фізичну або психічну недоторканність, створення таких умов існування, які спричинюють повне або часткове знищення групи, міри, направлені на зменшення народжуваності, насильницьке переміщення дітей [6, с. 165].

У ст. 127 «Геноцид» Кримінального кодексу Білорусі, злочин утворюють «дії, які вчиняються з метою планомірного знищення повністю або частково» не лише вказаних у статті II Конвенції груп, але і груп, визначених на основі будь-якого іншого критерію [7, с. 460].

Тут треба відмітити, що ст. 2 Загальної декларації прав людини проголошує, що кожній людині надаються всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану [8]. Але виходить, що Конвенція визнає рівними лише тих потерпілих від геноциду, які наділені національними, етнічними, расовими чи релігійними ознаками. Тому, слушною є позиція вчених про необхідність доповнити об'єкт геноциду політичними та соціальними групами [5, с. 139].

Наведене дає підстави стверджувати, що склади геноциду та вбивства при кваліфікуючих обставинах за вітчизняним кримінальним законом досить близькі. Дійсно, за певних умов вчинення вбивства двох або більш осіб може послужити початком і згодом перерости в акт геноциду [9, с 52].

Професор А.В. Наумов вважає, що у випадку з геноцидом безпосереднім об'єктом злочину є життя та здоров'я національної групи [10, с. 51]. Однак без урахування суб'єктивної сторони злочину такий підхід не вирішує проблему кваліфікації. Багато чого залежить від розуміння обсягу терміна «геноцид». Так, формально склад геноциду не пов'язаний із числом жертв злочину. Тому можна допустити, що навіть заподіяння смерті одній особі може бути достатнім для наявності в діях злочинця цього складу. Але довести в такому випадку факт вчинення геноциду практично неможливо. Необхідно виходити із численних, можливо масових актів заподіяння смерті, адже злочин геноциду може бути вчинений тільки із прямим умислом і умисел повинен бути спрямований на знищення певної групи людей. Тобто, перша умова кваліфікації — вбивство двох або більш осіб розглядається як спосіб вчинення геноциду, тільки якщо в наявності дискримінаційна складова, інакше це не геноцид.

Відмежування між геноцидом та вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості відбувається за спрямованістю умислу. Прийнята судовою практикою Міжнародного трибуналу по Руанді концепція заснована на тому, що «геноцид відрізняється від інших злочинів наявністю dolus specialis — спеціального умислу. Останній розуміється як конкретний умисел, наявність якого є невід'ємним елементом складу злочину та припускає, що злочинець свідомо намагався добитися такого результату... У випадку з геноцидом умисел конкретизований «у намірі знищити, повністю або частково, національну,

релігійну, расову або етнічну групу як таку» [11].

Висновок. Таким чином, проведення відмежування між геноцидом і вбивством припускає, по-перше, визначення прямого умислу та встановлення дискримінаційної складової. По-друге, з метою відмежування геноциду від вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості встановлюється наявність спеціального умислу на знищення певної групи цілком або частково. Практично це самий складний момент, здатний перенести статтю «геноцид» у розряд фактично непридатних. Тобто, розділити вбивство та геноцид можна тільки за умислом, проявом якого є масовість вчинення дій, тобто наявність певного стійкого контексту, у рамках якого відбуваються вбивства.

У зв'язку з розглянутими обставинами актуальною в міжнародному праві є концепція введення нового самостійного складу міжнародного злочину, іменованого «демоцид» (democide), вбивство «будь-якої особи або народу, вчинюване урядом». Демоцид — загальне поняття, що позначає вбивство будь-якої людини (людей) урядом, включаючи геноцид, політицид (вбивство з політичних причин) і масові вбивства [12, p. 24]. Був розроблений відповідний проект правової норми, у диспозиції якої зберігалася ознака спеціального суб'єкта — умовно, «уряди», а також послідовно перераховані способи вчинення злочину, у тому числі використання непосильних робіт, депортації, медичні експерименти та ще близько десяти пунктів, що визначають різні способи заподіяння смерті.

Очевидно, що така конструкція, типова для міжнародного права, неприйнятна для вітчизняного кримінального законодавства, де кожному зі способів вчинення єдиного за міжнародним правом злочину найчастіше відповідає самостійний склад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маляева Е.О. Международное законодательство об ответственности за преступления против права человека на жизнь / Е.О. Маляева // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Право. — 2003. — № 2. — С. 338-348.

2. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція ООН від 09 грудня 1948 р. / Законодавство України [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

3. Уголовный кодекс Латвийской Республики. Принят 8 июля 1998 г. Введен в действие с 1 апреля 1999 г. С изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.: Перевод с латышского / [Науч. ред.: А.И. Лукашов (Пер.), Э.А. Саркисова]. — С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — 313 с.

4. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. А.Н. Лукашов, Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья Э.А. Саркисовой; пер. с польского Д.А. Барилович]. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. — 234 с.

5. Строкова І.І. Геноцид: поняття та ознаки злочину в міжнародному та національному праві (порівняльний аналіз) / І.І. Строкова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2007. — Вип. 38. — С. 134-140.

6. Уголовный кодекс Франции / [Науч. ред. Л.В. Головко, Н.Е. Крыловой; предисл., пер. с фр. Н.Е. Крыловой]. — С.-Пб.: Юридический центр Пресс, 2002. — 648 с.

7. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / [Н.Ф. Ахраменка, Н.А. Бабий, А.В. Барков и др.]; Под общ. ред. А.В. Баркова. — Мн.: Тесей, 2003. — 1200 с.

8. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10 грудня 1948 р. / Законодавство України [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

9. Никифоров А. Ответственность за убийство в современном уголовном праве: Квалификационное убивство / А. Никифоров // Уголовное право. — 1999. — № 3. — С. 50-56.

10. Наумов А.В. Преступления против мира и безопасности человечества и преступления международного характера / А.В. Наумов // Государство и право. — 1995. — № 6. — С. 48-56.

11. The Prosecutor v. Jean — Paul Akayesu. Case # ICTR-96-4-T/ September? 2? 1998/- para 122/United Nations [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн.: http://www.un.org/icty/judgem ents/akayes.html

12. Rummel R.J. Death By Government / R.J. Rummel. — New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1994. — 496 p.

Сотула А.С.

Умышленное убийство в системе преступлений против человечества: компаративистский анализ.

Аннотация. Статья посвящена сравнительно-правовому исследованию умышленного убийства в системе преступлений против человечества. Осуществлен обзор современных проблем определения признаков этого уголовно-правового института. Делается вывод о необходимости усовершенствования уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовное право, сравнительно-правовое исследование, преступления против человечества, умышленное убийство.

O. Sotula

Premeditated murder in system of crimes against humanity: comparative analysis.

Summary. The article is devoted rather-legal research of a premeditated murder in system of crimes against humanity. The review of modern problems of determination of signs of this criminally-legal institute is performed. The conclusion about necessity of improvement of the criminal legislation becomes.

Keywords: criminal law, rather-legal research, crimes against humanity, premeditated murder.